

References:

1. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy, m. Kyiv (TsDAVO Ukrainy), fond 4383, opys 1, sprava 3, 10 arkushiv.
2. TsDAVO Ukrainy, fond. 4383, opis. 1, sprava. 7, 12 arkushiv.
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, m. Kyiv (TsDAHO Ukrainy), fond 269, opys 2, sprava 82, 108 arkushiv.
4. TsDAHO Ukrainy, fond 269, opys 2, sprava 125, 97 arkushiv.
5. TsDAHO Ukrainy, fond 269, opys 2, sprava 126, 72 arkushiv.
6. TsDAHO Ukrainy, fond 269, opys 2, sprava 127, 110 arkushiv.
7. Hozuvatenko S. P. (2015) *Viiskovo-teoretychna spadshchyna henerala Mykhaila Omelianovycha-Pavlenka* / S. P. Hozuvatenko [Military-Theoretical Heritage of General Mykhailo Omelianovych-Pavlenko]. *Viiskovo-naukovy visnyk*. 23. – P. 127–140. [In Ukrainian]
8. Kentii A. V. (2005) *Zbroinyi chyn ukrainskykh natsionalistiv. 1920-1956. Istoryko-arkhivni narysy* / A. V. Kentii [Armed Struggle of Ukrainian Nationalists. 1920-1956. Historical-Archival Essays. Vol. 1: From the Ukrainian Military Organization to the Organization of Ukrainian Nationalists]. – K. : Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy. [In Ukrainian]
9. Narizhnyi S. (1999) *Ukrainska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919–1939* / S. Narizhnyi [Ukrainian Emigration. The Cultural Work of Ukrainian Emigration, 1919–1939]. – K. : Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy. [In Ukrainian]
10. Obraztsov S. V. (2010) *Viiskova ta hromadsko-politychna diialnist M. Omelianovycha-Pavlenka (1878-1952 rr.)* [Military, Civil and Political Activity of M. Omelianovych-Pavlenko]. Unpublished thesis (PhD) / S. V. Obraztsov Taras Shevchenko National University of Kyiv. – K. [In Ukrainian]
11. Omelianovych-Pavlenko M. V. (1931) *Evolutsiia v formuvanni viiskovoi elity* / M. V. Omelianovych-Pavlenko [Evolution of the Military Elite Formation]. [s.l.] : Ukrainske voienno-naukove tovarystvo.

Надійшла до редколегії 30.05.18

A. Sydorenko, student, master degree
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

M. OMELIANOVYCH-PAVLENKO AND UKRAINIAN MILITARY SCIENTIFIC SOCIETY

The author has explored the creation of the Ukrainian Military Scientific Society in Prague and determined the structure and tasks of the Society. The main aspects of its activity (lectures, publishing) have been considered. The basic topics of the courses of the Society and the peculiarities of their publication have been established. Issues of financial support of the Ukrainian Military Scientific Society are revealed. The author elucidates the peculiarities of the relations of the Ukrainian Military Scientific Society with other Ukrainian emigration organizations (the Ukrainian Military Historical Society, the Ukrainian Archery Community, the Society of the Armed Forces of the UNR in Czechoslovakia, the Zaporozhian Association, the Ukrainian National Association in the USA, etc.), and their participation in material assistance to the Company, publication of materials of its members. The direct role of M. Omelianovych-Pavlenko as the head of the Ukrainian Military Scientific Society has been highlighted. The participation of the Society in the activities of the military and scientific direction of Ukrainian emigration (Academy dedicated to the memory of Colonel-General M. Yunakov, Academy of the 15th anniversary of the Ukrainian Army, the 2nd Ukrainian Scientific Congress) is considered. The peculiarities of the interaction between the Ukrainian and Don Cossack generals, which formed the leading core of the Ukrainian Military Scientific Society and their political component have been revealed. The reasons for the gradual cessation of the work of the Society have been identified, but the author has pointed out the attempts to revive it. The value of the Ukrainian Military-Scientific Society in Prague for the activity of Ukrainian emigration of the interwar period as a whole, and the development of military-scientific thought in particular has been ascertained in the article.

Key words: Ukrainian Military Scientific Society, M. Omelianovych-Pavlenko, Ukrainian emigration, Prague, military science activity.

УДК 94(100).355.71: "1914/1918"

https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.137.2.08

I. Стичинський, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЖИТЛОВІ УМОВИ ВОЯКІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ НА ФРОНТІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЗА СПОГАДАМИ ОЧЕВИДЦІВ

Проналізовано житлові умови військовослужбовців російської імператорської армії у фронтових умовах в роки Першої світової війни. На матеріалах свідчень учасників подій показано основні аспекти питання житла вояків на Південно-Західному фронті. Закцентовано на важливості джерел (мемуарів, епістолярної спадщини) і встановленні чітких географічних меж при вивченні проблеми. Наголошено на важливості питання проживання солдатів у фронтових умовах, як однієї з основних складових у дослідженні військового побуту під час війни.

Ключові слова: Перша Світова війна, російська армія, вояки, житло, фронт, побут, повсякдення.

Перша світова війна стала наймасштабнішим і водночас останнім збройним конфліктом для Російської імперії та її армії. Військова машина однієї з найбільших на той час монархій не змогла впоратись із вимогами, які поставив їй світовий конфлікт.

Функціонування армії на війні залежить від багатьох факторів, зокрема від умов перебування вояків у зоні бойових дій, або в безпосередній близькості до фронту. Саме тому дослідження з побуту та повсякденного життя війська важливі для кращого розуміння їхніх дій під час військових зіткнень. У таких дослідженнях великої ваги набувають джерела, що походять безпосередньо від учасників подій.

У вітчизняній історіографії тематика Великої війни лише набирає обертів. Хоча деякі аспекти проблеми, наприклад, участь легіону Українських Січових Стрільців (УСС) у складі австро-угорської армії, є достатньо дослідженою. Що ж стосується історії повсякдення Першої світової, то здебільшого це є "tabula rasa" для корпусу українських досліджень. У контексті цієї статті, серед українського історіографічного доробку хотілось би відзначити колективну монографію "Велика війна 1914–1918 рр. і Україна" [1], особливо її другу книгу. Вона містить листи та щоденники офіцерів і солдатів, учасників бойових дій, із яких можна отримати чимало інформації про повсякденне життя у фронтових умовах.

У зарубіжній історіографії, зокрема російській, відзначимо з цієї проблематики досліджень таких учених, як Я. Валяєв та О. Сенявська. Я. Валяєв присвятив проблемі побуту російської армії у Першій світовій війні дисертацію [4]. О. Сенявська також торкається теми вояцького повсякдення у своїх роботах, присвячених Великій війні [7]. Однак, через те, що театр військових дій розглядається ними цілісно, відповідно, праці дослідників охоплюють широкі географічні межі, в них недостатньо висвітлені локальні особливості проблеми. Відзначимо також і роботи, у яких опубліковані важливі джерела. Серед найбільш значущих вважаємо документальний проєкт у вигляді збірки листів "Письма с войны 1914–1917" [6], виданий у 2015 р. Книга має дві частини. У першій розглядаються теоретичні питання використання епістолярної спадщини Великої війни як джерела. Друга містить понад півтори тисячі листів і їхніх фрагментів, виділених за певним тематичним спрямуванням. У 2016 р. вийшла книга "Первая мировая: взгляд из окопа" [3], у якій опубліковано щоденники трьох учасників війни з передмовою та науковими коментарями.

Отже, метою цієї статті є аналіз житлових умов військовослужбовців російської імператорської армії у фронтових умовах під час Першої світової війни. Ураховуючи особливості досліджень вищевказаних науковців, ми

звизимо географічні межі нашої роботи до Південно-Західного фронту. Це дозволить зосередитись на локальних особливостях проблеми. Також дослідження безпосередньо торкатиметься історичних подій, які відбувалися в той час на землях нинішньої України.

Початковий період бойових дій на Південно-Західному фронті у 1914 р. характеризується захопленням великої території супротивника. Російська армія окупує австро-угорський коронний край Галичину та Володимирщину разом із його адміністративним центром – Львовом. На той час, це було четверте за кількістю мешканців місто в австрійській частині (Цислейтанії) монархії Габсбургів (згідно з переписом 1910 р.) [11, с. 69]. Про життя у великому місті залишив спогади прапорщик Ф. Степун: *"Ночували у прекрасному готелі, спали на м'яких ліжках, прийняли теплі ванни..."* [8, с. 11–12]. На жаль, автор нічого не повідомляє про житлові умови солдат. Однак можемо з впевненістю припустити, що для проживання великої кількості військ використовувались споруди військового призначення (казарми), адже у Львові розташовувався один із найбільших у Галичині гарнізон (корпусний штаб, три піхотні та три бригадні штаби, низка полків, батальйонів, дивізіонів піхоти, кавалерії, артилерії, інженерних військ та обозу, також гарнізонний госпіталь і кадетська школа) [2].

Коли фронт проходив безпосередньо в полі, умови проживання солдата були значно важчими. Уже згаданий Ф. Степун описує побачені під час маршу вояцькі окопи: *"Вздовж тієї дороги, якою ми рухались, були розташовані невеликі піхотні окопи, виявилось, що це прикриття нашої артилерії. Щось нас затримало, і ми зупинились; я довго спілкувався з солдатами. Кожен з них живе в невеликій ямі. Яма зверху прикрита дошками, в середині кожної ями складена з трьох-чотирьох цеглин піч"* [8, с. 14]. Зауважимо, що для артилериста (саме ним був Ф. Степун) це були цікаві деталі. Артилерія не була розташована так близько до ворога, що дозволяло дещо інакше організувати житлові умови військовослужбовця цього роду військ.

Чимало відомостей про житло вояків можемо отримати у спогадах прапорщика К. Ананьєва, учасника бойових дій на Поліссі: *"Оглянув я його бліндаж і подумав: "Ну вже якщо ком[анди]р бат[альйон]у в такому живе, то де ж ротні кам[анди]ри", бліндаж маленький, навкруги стирчить чорна, сира, болотяна земля, біля входу багнюка. Представились, поговорили, потім пішли до рот[ни]х командирів. Я взяв вістового під руку, т. я. абсолютно нічого не бачив в цій пітьмі. Зайшовши в бліндаж ком[анди]ра роти, я представився йому по всій формі і зустрівся з прапорщиком Рогачом, – з яким разом їздили на пошуку 102 дивізії. Вони мене посадили, дали поїсти, і загалом зустріли вельми гостинно. У них вже був бліндаж добрий, товсті деревини, під якими сидимо вже з більш спокійною душею, стирчать з усіх боків, помітно, що бліндаж облаштований саперами, і дуже вдало. Мені вже прилаштували ліжко на порожній койці. Помогоніли і год. в 12 вляглись спати; як не жорстко було спати на одному плащі і підклавши під голову валізу, але все ж таки я через хв. 15 вже спав"* [3, с. 163]. Автор цікаво пише про пошук будівельних матеріалів для облаштування житла – бліндажів. Вирубувати ліс на позиціях було заборонено, тому солдати користувались наслідками артилерійських обстрілів, після яких залишалося чимало розбитих дерев [3, с. 204]. На прикладі цих спогадів можна зрозуміти, наскільки важливий у формуванні житлових умов війська був фактор місцевості. Щодо перебування військ на Поліссі, то постійно значається вплив заболоченості (вологість, вода в траншеях і бліндажах тощо). Інколи навіть "будівничим" житла за таких умов виступала пора року. Зокрема, узимку стіни окопів замерзали, роблячи їх більш придатними

для життя, але в той же час ускладнювали процес їхньої розбудови (через замерзлу тверду землю виходить із ладу шанцевий інструмент). Надскладні умови викликали у вояцьких листах порівняння Волині з Сибіром: *"Стоїмо в лісах та лугах, скрізь ліса, вода та піски; стоїмо на позиції, то ні халупи викопати, ні пічки зробити... ця Волинська губернія все одно, як сибірська пуста" [6, с. 370].*

Такою ж важкою ситуація з житлом в російській армії була і в Карпатах. Так, О. Сенявська наводить спогади В. Вишневецького, у яких той вказує, що в місцевих житлах (будинках мирних мешканців) інколи розташовувалося по 60 вояків. Кому ж місця не вистачало, мусив лишатись на вулиці [7, с. 208]. Підтвердження цієї інформації можна знайти в мемуарах Є. Тумиловича: *"Спали прямо на землі і, щоб не замерзнути вночі, щільно притискалися один до одного"* [3, с. 105]. Зауважимо, що навіть у межах одного фронту були вкрай різні умови, які відповідним чином позначалися на вояцькому повсякденні.

Житлові умови штабних установ могли дещо відрізнятися від звичайних траншей чи бліндажів. Якщо штаб не перебував безпосередньо на позиціях, то для цього пристосовувались найбільш придатні споруди на близькій відстані до лінії фронту. Часто такими ставали маєткові садиби: *"Штаб полку облаштований комфортабельно в панському маєтку, шикарний будинок, столи, стільці, ліжка, дивани тощо"* [3, с. 197]. Про подібне пише й Д. Оськін: *"Живу в особняку... Зайнятий нами особняк доволі поруйновано. Близькість позиції дозволяє австрійським кулям долітати до нашого дому. Скло вибите у вікнах, які розташовані в сторону окопів. З обстановки збереглися лиш одерті меблі, найбільш цінні предмети розграбовані. В одній з великих кімнат – бібліотека, де я влаштувався зі своїм похідним ліжком"* [5, с. 246].

Досліджуючи питання умов проживання на фронті за спогадами очевидців подій, знаходимо цікаву деталь. Як вояки на позиціях [6, с. 433–434], так і штабне військо керівництво [1, с. 105–110] значну увагу приділяли позиційному житлу супротивника, у цьому випадку – австро-угорських вояків. Ідеться про огляд захоплених ворожих позицій під час наступу російської армії на Південно-Західному фронті у 1916 р. Порівняння побаченого з власними умовами проживання є дуже контрастним, і не на користь російської армії.

Зазначені вище житлові умови формували доволі контраверсійний побутовий досвід у військовослужбовців. З одного боку – тіснява, мала кількість приватного простору, спільне проживання солдат і офіцерів робило їх однією великою родиною. У той же час це не руйнувало експектацій обох рангових груп щодо ставлення один до одного. Найголовніше, що фронтова домівка формувала його побут і повсякденне життя, як мікро- так і на макрорівні. Особливо це помітно на санітарно-гігієнічному стані військових російської армії. Так, проживання великої кількості солдат у тісних житлових умовах сприяло більшому поширенню інфекційних хвороб і, водночас, ускладнювало боротьбу з ними.

Отже, проаналізувавши ряд джерел про житло вояків у зоні бойових дій на Південно-Західному фронті, можна констатувати таке. По-перше, житлові умови відрізнялись залежно від роду військ (піхота, кавалерія, артилерія) і рангу вояків (солдати, офіцери). Навіть коли вояки різних родів зброї/рангів перебували в максимальній близькості на позиціях, усе одно фахова та рангова приналежність давалась взнаки. По-друге, солдатське житло могло будуватись власне вояками (бліндажі, окопи) або ж у використання йшов житловий фонд прифронтових міст, містечок і сіл. По-третє, вояцькі умови проживання на фронті в російській армії загалом важко назвати задовільними, що накладало великий відбиток на побут і моральний стан

військовослужбовців. Це зокрема простежується в порадах бувалих солдатів новобранцям по можливості уникати потрапляння на бойові позиції [1, с. 526–553]. По-четверте, як ми показали в цій статті, навіть у межах одного фронту особливості місцевості можуть дуже відрізнятися, що у свою чергу впливає на житло вояків. Через це, досліджуючи даний аспект військового повсякдення, важливо встановлювати чітку локалізацію.

Також потрібно відзначити високу цінність мемуарної й епістолярної спадщини учасників подій. Завдяки їхньому зафіксованому досвіду ми в деталях можемо розглядати різні аспекти побутового життя такого великого та складного організму, як армія на війні.

Список використаних джерел:

1. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна : У 2-х кн. – К. : Кліо, 2015. – Кн. 2.
2. Адаменко Д. В. Гарнізони австро-венгерських вооруженных сил в начале XX века и до Первой мировой войны [Електронний ресурс] / Д. В. Адаменко – Режим доступа: <http://ah.milua.org/garrisons-of-the-austro-hungarian-armed-forces-in-the-early-xx-century-until-the-first-world-war>
3. Первая мировая: взгляд из окопа. – М. ; СПб. : Нестор-История, 2014.
4. Валяев Я. Фронтной быт военнотружеников российской армии в годы Первой мировой войны : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 "Отечественная история" / Я. В. Валяев; Белгородский национальный исследовательский университет. – Белгород, 2012.
5. Откровенные рассказы. Сборник. – М.: Воениздат, 1998.
6. Письма с войны 1914–1917 / Сост. А. Б. Асташов, П. А. Симмонс. – М. : Новый Хронограф, 2015.
7. Сенявская Е. Окопный быт первой мировой войны: очерк фронтовой повседневности / Е. С. Сенявская // Историческая психология и социология истории. – 2014. – Т. 7. – № 1. – С. 192–219.

8. Степун Ф. А. Из писем прапорщика-артиллериста / Ф. А. Степун. – Томск : Водолей, 2000.

9. Kogutowicz K. Zsebatlasz: Naptárral és statisztikai adatokkal az 1914 évre / K. Kogutowicz, G. Hermann. – Budapest : Magyar Földrajzi Intézet R.T., 1913.

References:

1. Reient O. et al (eds.) (2015) *Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina. Vol. 2: Movoiu dokumentiv i svidchen* [Great War of 1914–1918 and Ukraine. Vol. 2: Documents and Evidences]. – K. : Klio. [In Ukrainian]
2. Adamenko D. (2013) *Garnizony avstro-vengerskix vooruzhennykh sil v nachale XX veka i do Pervoy mirovoj vojny* / D. Adamenko [Garrisons of the Austrian-Hungarian Army from the Start of 20th Century to World War I] [Online]. Available from: <http://ah.milua.org/garrisons-of-the-austro-hungarian-armed-forces-in-the-early-xx-century-until-the-first-world-war>. [In Russian]
3. Paxalyuk K. A. (ed.) (2014) *Pervaya mirovaya: vzglyad iz okopa* / K. A. Paxalyuk [The World War I: a Look from the Trench]. – M. ; Saint Petersburg : Nestor-Istoriya. [In Russian]
4. Valyaev Ya. (2012) *Frontovoy byt voennosluzhashchikh rossijskoj armii f gody Pervoy mirovoj vojny* / Ya. Valyaev [Russian Army Soldiers' Way of Life on the frontline during the World War I]. Abstract of unpublished thesis (PhD in History). – Belgorod State University. [In Russian]
5. Maslovskij S. D. (1998) *Otkrovennye rasskazy* / S. D. Maslovskij. *Sbornik*. – M. : Voennizdat. [In Russian]
6. Astashov A. B. (eds.) (2015) *Pisma s vojny 1914–1917* / A. B. Astashov, P. A. Simmons [The Letters from War of 1914–1917]. – M. : Novyj Xronograf.
7. Senyavskaya Ye. (2014) *Okopnyi byt Pervoy mirovoj vojny: очерк фронтовой повседневности* / Ye. Senyavskaya [Living in the Trenches during the World War I: Essay on the Daily Life on the Frontline]. *Istoricheskaya psixologiya i sociologiya istorii*. Vol. 7. – No. 1. – P. 192–219. [In Russian]
8. Stepun F. A. (2000) *Iz pisem praporshhika-artillerista* / F. A. Stepun [From the Letters of Ensign Artilleryman]. – Tomsk : Vodoley. [In Russian]
9. Kogutowicz K. (1913) *Zsebatlasz: Naptárral és statisztikai adatokkal az 1914 évre* / K. Kogutowicz, G. Hermann. – Budapest : Magyar Földrajzi Intézet R.T.

Надійшла до редколегії 23.05.18

I. Stychynskyi, Ph.D. student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LIVING CONDITIONS OF RUSSIAN ARMY SOLDIERS ON THE FRONT-LINE DURING WORLD WAR I BASED ON THE TESTIMONIALS OF THE WITNESSES

This article analyses the living conditions of the Russian Imperial Army soldiers in the front-line during the World War I. The main aspects of living conditions of the soldiers on the South – Western front-line are illustrated on the basis of testimonials of the participants during said period. The importance of the sources (such as memorandums, epistolary heritage, etc.) and the clear geographical limits are underlined during the studying of this topic. The subject importance of soldiers' living in front-line conditions is shown as one of the most important elements in the whole subject studying of military daily life during the conflict.

Key words: World War I, Russian army, soldiers, housing, front-line, way of life, daily life.

УДК 94(100):327

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.137.2.09>

В. Циватий, канд. іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ТА ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНОГО ПІДНЕСЕННЯ (1917–1920): ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНИЙ І ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРСИ

Проаналізовано основні напрями зовнішньої політики й особливості формування моделей української державної та дипломатичної служб в період національного піднесення (1917–1920). Особливу увагу приділено інституціональному розвитку, здобуткам, проблемам і перспективам державної та дипломатичної служб у контексті загальноєвропейського розвитку досліджуваного періоду. Її дипломатія відрізнялася активністю, наполегливістю, цілеспрямованістю, займала дієві позиції з актуальних регіональних і міжнародних проблем. Автор показує, що аналіз основних питань еволюції головних напрямів зовнішньої політики й дипломатичної діяльності України дає можливість глибше зрозуміти загальні для більшості сучасних держав процеси формування зовнішньої політики, дипломатії та вироблення зовнішньополітичних й інституціональних рішень у цій сфері.

Питання розвитку та становлення держав пострадянського простору в XXI ст. потребує вивчення й узагальнення набутого ними досвіду. У більшості пострадянських держав демократизація передувала дуже складним історичним і драматичним процесам раціонально-бюрократичної модернізації держави й національної консолідації. Перспективним напрямом вирішення численних суперечностей і парадоксів може бути застосування теорії історичного інституціоналізму, що акцентує увагу на часовій послідовності трансформацій і регіонально-інституційних наслідках відповідного розходження соціально-політичних траєкторій розвитку.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, політичний розвиток, Європа, Україна.

Міжнародні відносини, зовнішня політика й дипломатія провідних держав Європи початку ХХ ст. уособлювалися в образі та діях їхніх державних діячів та усталеної європейської практики державного будівництва, оскільки підходи, принципи, переконання, рішення та практичні

державотворчі й дипломатичні дії багато в чому визначали й загальний поступ державотворення й дипломатії зазначеного періоду, і окреслили її подальший розвиток під впливом національних особливостей та інституціональних процесів протягом ХХ–ХХІ ст.